

12

Notre-Dame van Hoogmade door brand verwoest

Hans Zuidijk

12.1 Inleiding

Op maandagavond 15 april 2019 verwoestte een hevige brand een groot deel van de Notre-Dame van Parijs. De brand ontstond tijdens restauratiewerkzaamheden in de nabijheid van het dak van de kathedraal. Het kostte de brandweer grote moeite de brand te blussen. Duizenden mensen sloegen die avond het schouwspel gade en overal in de wereld werd gehuild.

Brand in de Notre-Dame

Op de avond van 15 april 2019 werd rond 18.50 uur een brand gemeld in de Parijse kathedraal Notre-Dame, waar op dat moment de heilige mis plaatsvond. De kerk werd volledig ontruimd. Het vuur, dat vermoedelijk door een kortsluiting tijdens restauratiewerkzaamheden ontstond, breidde zich van de torenspits achter het middenschip uit naar het gehele dak. Vierhonderd brandweerlieden werden ingezet om de brand te bestrijden. Zo'n 1000 bewoners van Île de la Cité werden uit voorzorg geëvacueerd en ook de vijf hotels op het eiland in de Seine werden ontruimd.

Vrijwel de hele wereld keek toe bij de bluswerkzaamheden: alle tv-zenders in Frankrijk en veel buitenlandse media deden van de brand verslag. Door de brand stortten de vieringtoren en een deel van het dak in. Om te voorkomen dat het vuur zich verder zou verspreiden, hielden brandweermensen de overige torens nat. Pas rond middernacht werd duidelijk dat de rest van het bouwwerk de brand zou overleven. Omstreeks 03.00 uur was de brand geblust. Het grootste deel van de religieuze kunstschatten van de Notre-Dame kon worden gered. Er werd een nationale inzamelingsactie gestart voor de restauratie. Binnen 24 uur na de brand was ongeveer 700 miljoen euro hulp toegezegd door een aantal Franse bedrijven en miljonairs, door de stad Parijs en de regio Île-de-France en de Europese Centrale Bank.

In Nederland werden kort na de brand in de Franse hoofdstad herinneringen opgehaald aan kerkbranden in eigen land. Oude wonden gingen open. Het verlies van een kerkgebouw heeft steeds opnieuw een grote impact. Op 4 november 2019 was het opnieuw raak en brandde de rooms-katholieke Onze Lieve Vrouwe Geboortekerk in Hoogmade geheel af. De brandweer was kansloos om de snelle branduitbreiding in het dak te stoppen. De inwoners van het kleine dorp in het Groene Hart sloegen het schouwspel gade en ook in Hoogmade werd gehuild.

Branden in monumentale kerkgebouwen zijn niet alleen incidenten, het zijn ook exemplaren: dit soort kerkbranden hebben dikwijls eenzelfde verloop. De kerkbrand in Hoogmade past in die rij. In dit hoofdstuk worden eerst de feiten en omstandigheden rondom deze brand en de brandbestrijding beschreven. Daarna wordt ingegaan op de mogelijkheden voor de brandweer om de brand te blussen en de verwachtingen bij de inwoners van het dorp. Hoe is daar in Hoogmade mee omgegaan en wat is daar in algemene zin over te zeggen? Het hoofdstuk is gebaseerd op eigen waarnemingen van de auteur,¹ en op interne evaluatierapporten van de Veiligheidsregio Hollands Midden, een gesprek met de burgemeester van de gemeente Kaag en Braassem waartoe Hoogmade behoort en bestudering van achtergrondartikelen in diverse kranten.

12.2 Feitenrelaas

Op maandagmiddag 4 november 2019 neemt een schilder tijdens zijn lunchpauze rookontwikkeling waar rond de dakgoot van de Onze Lieve Vrouwe Geboortekerk in Hoogmade, een bakstenen zaalkerk uit 1931 met een 53 meter hoge toren met een karakteristieke groene naaldspits. Vóór de lunch was hij op die plek van het middenschip bezig geweest met het afbranden van oude verflagen. Hij vermoedt dat zijn werkzaamheden hebben geleid tot het ontstaan van een brandje.

Om 12.17 uur meldt hij via 112 het voorval bij de meldkamer van de brandweer. Op basis van de melding worden twee blusvoertuigen en een autoladder naar de Kerkweg in Hoogmade gestuurd. Na elf

1 De auteur was in zijn hoedanigheid als regionaal commandant in het eerste uur ter plaatse van de brand en nam daarna deel aan het regionaal operationeel team.

minuten arriveert de eerste tankautospuiter, afkomstig uit het buurdorp Woubrugge. Er wordt een poging ondernomen om vanuit de korf van de autoladder een stuk van de goot te slopen en op die wijze de brand te blussen. Maar door de tweede brandweereenheid, die zich in de kerkzaal bevindt, wordt geconstateerd dat de brand zich al heeft genesteld tussen het dakbeschoot en het plafond. Kort daarna breidt de brand zich razendsnel uit. Er is een rommelend geluid te horen en op meerdere plaatsen wordt rook onder druk uit het dak geperst. Alle brandweermensen worden teruggetrokken uit de kerk. Er worden twee extra blusvoertuigen en een extra autoladder ter assistentie gevraagd en er wordt opgeschaald naar GRIP-1.

Foto: Veiligheidsregio Hollands Midden

Het nieuwe aanvalsplan is om van buitenaf te voorkomen dat de brand zich uitbreidt naar de kerktoren en de aangebouwde pastorie. Daarnaast worden de gebouwen in een straal van 75 meter rondom de kerk ontruimd. In dit gebied liggen acht woningen, maar ook de rooms-katholieke basisschool Ter Does. De kinderen worden opgevangen in

een brasserie, enkele honderden meters verderop in het dorp, en worden vermaakt met kleurplaten en limonade.

De enorme rookontwikkeling richting de A4, de schoolontruiming en de grote media-aandacht voor de brand zijn aanleiding om om 13.08 uur op te schalen naar GRIP-2. De bewoners van het te ontruimen gebied werken in het algemeen goed mee aan het verzoek om de woningen te verlaten. Voor één bejaarde bewoner is lichte dwang van de politie nodig. Zijn tegenzin wordt extra duidelijk wanneer hij enige tijd later met een bootje via de achterzijde naar zijn woning blijkt te zijn teruggekeerd en opnieuw gemaand moet worden het onveilige gebied te verlaten.

Nadat duidelijk is geworden dat de brand zich heeft uitgebreid naar de 53 meter hoge toren, moet de veiligheidscirkel worden vergroot naar 150 meter. Dat betekent extra ontruiming. Ook het brandweerpersoneel trekt zich nu terug uit het gebied. Met uitsluitend onbemande waterkanonnen wordt water op het vuur geworpen. De torenspits valt desondanks ten prooi aan de vlammen. De hulpdiensten en (soms hevig geëmotioneerde) toeschouwers wachten in spanning het vervolg af.

Vanuit het regionaal operationeel team wordt tussentijds contact gelegd met de Veiligheidsregio Gooi en Vechtstreek om lessen te horen die daar zijn opgedaan bij een eerdere kerkbrand in Weesp. Ook de burgemeester heeft contact met haar ambtgenoot in Weesp om adviezen te horen over haar rolvervulling, hiertoe op het spoor gezet door het Nederlands Genootschap van Burgemeesters.

Een drone van de brandweer bewijst in deze fase goede diensten, omdat hiermee het verloop van de brand nauwkeurig kan worden gevolgd. De vraag is of de torenspits gaat vallen en zo ja, waar deze dan terecht komt. Om 15.43 uur volgt het antwoord: met donderend geraas valt de torenspits in westelijke richting en komt gunstig terecht op het kerkterrein, naast het middenschip. Er wordt geen andere bebouwing geraakt. Voor de brandweer is het nu weer aanvaardbaar om in de nabijheid van de kerk aan de slag te gaan met het afblussen van wat nog is overgebleven. In het CoPI moeten afwegingen worden gemaakt, zoals welke gebouwdelen gesloopt moeten worden. Een gespecialiseerd sloopbedrijf wordt uitgenodigd advies te geven, maar ook leden van het

parochiebestuur die goed op de hoogte zijn van de bouwkundige staat van het kerkgebouw wordt om advies gevraagd. Een voelbaar dilemma is welke muren uit veiligheidsoverwegingen omgehaald moeten worden en wat uit het oogpunt van gewenste herbouw moet blijven staan.

's Avond om 19.00 uur wordt in een plaatselijke brasserie een informatiebijeenkomst gehouden voor de inwoners van Hoogmade; parochianen en niet-parochianen. Tijdens die bijeenkomst geeft de brandweer uitleg over de aanpak van de brandbestrijding en spreken de burgemeester van Kaag en Braassem, de pastoor van de parochie en de bisschop van Rotterdam woorden van troost tot de aanwezigen. De verslagenheid, maar ook de saamhorigheid is groot.

Nog de gehele nacht wordt er nageblust. De bewoners van zes woningen mogen in de eerste nacht nog niet terugkeren naar hun woning; zij weten allemaal (zonder tussenkomst van de gemeente) zelf te voorzien in tijdelijk onderdak. Dinsdagmorgen 5 november draagt de brandweer het terrein weer over aan de gemeente en beginnen de gesprekken over nazorg en herstel.

12.3 Dilemma: brandbestrijding en beleving van een kerkbrand

Grote branden in (monumentale) kerkgebouwen hebben een voorspelbare afloop. De brandweer is vaak onmachtig om het vuur te bestrijden vanwege de onaanvaardbare risico's die eraan verbonden zijn voor de veiligheid van de brandweermensen. Dikwijls rest niets anders dan wat in brandweerjargon een defensieve buitenaanval wordt genoemd. Het gebouw moet als verloren worden beschouwd, maar er wordt inzet gepleegd om overslag naar belendende panden te voorkomen. En zelfs dat is soms moeilijk, zeker als er in een dichtbebouwde omgeving gevaar bestaat voor het vallen van de torenspits.

Voor parochianen en kerkleden is de kerk meer dan een gebouw of een stapel stenen. Het is een plek waar door de jaren heen lief en leed is gedeeld en waarvoor men zich met hart en ziel inzet. En die verbondenheid gaat verder dan alleen de kerkbezoekers. Ook niet-gelovigen hebben een band met het gebouw, dat dikwijls het hart is van een stad of dorp. Die druk wordt gevoeld door de hulpdiensten, maar ook door de burgemeester. Zij zien heftige emoties, bedenkingen of kritiek

tijdens de brandbestrijding en worden in de nafase met tal van vragen bestookt. Mogelijkheden en verwachtingen lopen hier uiteen. Dat is een patroon bij veel kerkbranden en was ook zichtbaar bij de kerkbrand in Hoogmade. In de volgende paragraaf zal dieper op deze observatie worden ingegaan en beschreven worden hoe hiermee in Hoogmade is omgegaan.

12.4 Beschouwing

Een sfeerbeeld van Hoogmade op maandagmiddag 4 november 2019: huilende inwoners kijken van achter de politieafzettingen geschokt toe naar kansloze brandweerlieden die niet kunnen voorkomen dat hun kerk ten prooi valt aan de vlammen. In deze paragraaf zullen we ingaan op de vraag waarom de brandweer bij grote branden in monumentale kerkgebouwen dikwijls kansloos is, waarom de verwoesting van een kerkgebouw zo impactvol is en hoe in Hoogmade getracht is de wereld van de brandweer en die van de inwoners bij elkaar te brengen.

Brandbestrijding in monumentale kerkgebouwen is voor de brandweer een moeilijke en dikwijls kansloze opgave. Dat heeft verschillende oorzaken. Kerken vormen samen met het schip, de toren en de zolders vaak maar één brandcompartiment. Er zijn geen brandwerende scheidingsdindingen die ‘helpen’ om het vuur in zijn omvang te beperken. Daarnaast is vaak geen automatische brandmeldinstallatie of blusinstallatie aangebracht en zijn hoge torens en spitsen onbereikbaar voor bluswater. Als een brand uitbreekt op het dak of de zolder, dan kan deze zich gemakkelijk uitbreiden door de grote hoeveelheden uitgedroogd hout en het eerdergenoemde ontbreken van brandwerende scheidingsdindingen. Om die brandhaarden te bereiken moet een moeilijke weg worden afgelegd via nauwe doorgangen, door hitte en rook en met het risico van vallend brandend materiaal en puin en van smeltend lood van klokken en orgelpijpen. In situaties waar geen mensen gered behoeven te worden, rechtvaardigen deze omstandigheden geen inzet van binnenuit. Toen in Hoogmade geconstateerd werd dat de brand al woedde tussen het dakbeschoot en het plafond was de afloop voorspelbaar. Deze plek was onbereikbaar voor de brandweer en door het ontbreken van een brandwerende scheiding tussen schip en toren, was uitbreiding van de

brand slechts een kwestie van tijd. Toen was reeds duidelijk dat het gebouw als verloren moest worden beschouwd. En als dan door het valgevaar van de torenspits ook de brandweer afstand in acht moet nemen, geeft dat het beeld van een afwachende hulpdienst. ‘Hoogmade’ was geen incident, maar een nieuw exemplaar van een reeks monumentale kerkbranden, zoals we die in de achterliggende jaren dikwijls hebben gezien (zie bijvoorbeeld Tonnaer, 2019).

Voor de toeschouwers, zowel parochianen als niet-parochianen, was het kijken naar de teloorgang van het kerkgebouw emotioneel en impactvol. Reeds in het eerste uur van de brand stonden mensen huilend op straat. Voor parochianen en kerkleden liggen in de kerk vaak herinneringen aan grote levensgebeurtenissen. Men is er zelf gedoopt, heeft er communie of geloofsbelijdenis gedaan, is er in het huwelijk getreden, de eigen kinderen laten dopen en men heeft dierbaren van daaruit naar hun laatste rustplaats gebracht. Daarnaast is het een ontmoetingsplek of een plaats waar vrijwilligerswerk wordt verricht. Voor sommigen is de kerk hun leven. Als mensen vertellen waarom ze zijn aangedaan door een kerkbrand, worden steeds dezelfde verhalen gehoord. En het gaat zelfs verder dan dat. In Hoogmade was de kerk ook het baken van het dorp. Een bewoner verwoordde dit in *Trouw* als volgt: ‘Het is een groot gemis, je kunt het niet bevatten. Als je van vakantie terugkwam en je zag de torenspits weer, dan voelde je dat je thuis was.’²

Voor hulpdiensten en het gemeentebestuur is het belangrijk dat men ervan bewust is dat een kerk meer is dan een gebouw; dat het een levendige gemeenschap is en een plek waar lief en leed is gedeeld. Dat besef moet zichtbaar zijn in het handelen en doorklinken in de communicatieboodschap. Voor een burgemeester betekenen situaties met een hoge collectieve impact en een lage (politieke) verantwoordelijkheid, dat op passende wijze invulling gegeven kan en ook dient te worden aan de rol van burgervader of burgermoeder. De burgemeester van Kaag en Braassem bevond zich tijdens de brandbestrijding tussen de geëmotioneerde toeschouwers en verwoordde de zware slag voor het dorp tegenover de toegestroomde media. Dit deed ze ook op de informatiebijeenkomst direct na de brand en zij was aanwezig bij de mis

2 *Trouw*, 5 november 2019, ‘Kerk afgebrand in Hoogmade: “de kern van het dorp is weg”’.

op de eerste zondagmorgen na de brand, in de aula van de plaatselijke basisschool. Als burgermoeder was zij er voor parochianen en niet-parochianen. Zo was er op maandagavond de vraag of de informatiebijeenkomst alleen voor parochianen bestemd was, maar daar kon geen sprake van zijn. Iedereen was welkom, ook de media.

Het verlies van de kerk werd weer extra pijnlijk gevoeld bij de eerste kerstviering na de brand en de daaropvolgende religieuze hoogtijdagen. Dat zijn steeds opnieuw momenten die een overweging vragen om invulling te geven aan de rol van burgermoeder.

Nadat de laatste brandweerslangen waren opgerold, volgde de roep om uitleg: waarom is het gegaan zoals het is gegaan? Kon de brandweer niet meer doen om de kerk te redden? Invoelend uitleg geven helpt. Dat begint al bij de woordvoering tijdens de brand. In Hoogmade is reeds op maandagavond tijdens de eerste informatiebijeenkomst uitleg gegeven door de hoofdofficier van de brandweer die de leiding had over de brandbestrijding. Dan ontstaat begrip voor de (on)mogelijkheden van de brandweer, hetgeen spontaan met een applaus werd beantwoord. Die uitleg is herhaald in de gemeenteraad, drie weken na de brand.

In dit soort situaties zit ongemak soms in kleine woorden. Voor de brandweer is een sloper een welkome adviseur in situaties waar bouwconstructies instabiel zijn geworden. Maar een parochiebestuur dat vecht voor het behoud van de gespaarde delen wil eigenlijk niets met slopers te maken hebben. Die spanning was voelbaar in het CoPI en dat vraagt uitleg naar elkaar toe. In Hoogmade leverde dat de afspraak op dat alleen die instabiele delen verwijderd (gesloopt) zouden worden die terugkeer van de inwoners naar hun woningen in de weg zouden staan. Een voortdurend bewustzijn in handelen en communiceren dat kerken meer zijn dan zomaar bijeenkomstgebouwen, is de rode draad voor het optreden geweest.

12.5 Tot slot

Kerkbranden hebben veel impact op de gemeenschap en mogen daarom met recht een mini-crisis worden genoemd. In dit hoofdstuk is stilgestaan bij de kwestie dat de mogelijkheden van de brandweer en de

verwachtingen bij inwoners soms ver uiteenlopen. Dat was niet alleen in Hoogmade het geval; het is hoe het bij veel van dit soort kerkbranden gaat. ‘Er zijn’ en ‘invoelend tekst en uitleg geven’ ondersteunen het optreden in dit soort situaties.

Kerkbranden zijn van alle tijden. In vroeger eeuwen waren oorlogsgeweld en blikseminslag vaak de oorzaken. Vandaag de dag zijn het opvallend vaak onderhoudswerkzaamheden. Zo ook in Hoogmade. Aandacht voor brandpreventie is daarom even belangrijk als het bewustzijn dat kerkbranden impactvol zijn. Met welke maatregelen kan de kans op brand worden verkleind? Zijn er makkelijke manieren om uitbreiding te beperken? En wat is echt onvervangbaar en moet indien mogelijk als eerste worden veiliggesteld?

Het maakt niet uit waar kerkbranden woeden. Of het nu de Notre-Dame is in een klein dorp in het Groene Hart in Nederland of die in de hoofdstad van Frankrijk. De verbondenheid die met een kerk wordt gevoeld is hetzelfde, het verdriet is hetzelfde, maar ook de saamhorigheid en de hoop is hetzelfde.

Laten we dit hoofdstuk afsluiten met een hoopvol citaat uit het boek dat Agnès Poirier naar aanleiding van de brand schreef, *Notre-Dame, de ziel van Parijs*.

‘Om twee uur in de ochtend inspecteert Gallet (de brandweercommandant van Parijs, HZ) nogmaals de kathedraal. Er zijn op verschillende plaatsen nog zes beheerste branden. Het zal nog enkele dagen duren voordat die allemaal zijn geblust. “Uit een ooghoek zie ik in het schip, op wat nog over is van het altaar, iets wits liggen tussen de verkoelde brokstukken.” Het blijkt een groot, in beige leer gebonden boek te zijn. Het is geopend, de bladzijden zijn met een dikke stoflaag overdekt. “Ik was geïntrigeerd, en toen ik ernaar toe liep, kon ik door het stof één woord lezen: *espérance* (hoop).” Het lectionarium, een verzameling Bijbelteksten, heeft de ramp overleefd en ligt open bij de hoop van de wederopstanding.’

Mooi! Deze verhalen verwoorden de sociale impact van een kerkbrand op geheel eigen wijze.